

AFFEKTIV BUZILISHLAR SHAKLLANISHIDA IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLAR VA ULARNING O'SMIR XULQ-ATVORIGA TA'SIRI.

*Buxoro davlat tibbiyot instituti
Psixiatriya, narkologiya va tibbiy
psixologiya kafedrası mudiri*
Muhamadiyeva Nigina Bahodirovna
*Buxoro davlat tibbiyot instituti
Psixiatriya, narkologiya va tibbiy
psixologiya kafedrası magistranti*
Mansurov Shavkat Sharif o'g'li
*Buxoro davlat tibbiyot instituti
Psixiatriya, narkologiya va tibbiy
psixologiya kafedrası klinik ordinatori*
Olimov Abdulloh Obid o'g'li

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'smirlik davridagi affektiv buzilishlarning shakllanishiga turtki bo'luvchi ijtimoiy-psixologik determinatalar tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida oilaviy munosabatlar, maktab muhiti va tengdoshlar bilan o'zaro aloqalarning o'smir emotsional holatiga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada affektiv sohadagi og'ishlarning xulq-atvor modellariga, xususan, agressivlik va ijtimoiy begonalashuvga transformatsiyasi klinik-psixologik nuqtayi nazardan yoritib berilgan hamda ijtimoiy reabilitatsiya choralari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Affektiv buzilishlar, ijtimoiy-psixologik omillar, o'smir xulq-atvori, oilaviy dinamika, emotsional beqarorlik, ijtimoiy adaptatsiya, agressiya, psixologik determinanta.

KIRISH

O'smirlik davri shaxs shakllanishining eng murakkab va kritik bosqichi bo'lib, bu davrda emotsional sohadagi barqarorlik ko'p jihatdan tashqi ijtimoiy muhitga bog'liq bo'ladi. Zamonaviy dunyoda o'smirlar o'rtasida affektiv buzilishlarning (depressiya, xavotir, disforiya) ortishi nafaqat biologik omillar, balki mikrosotsial muhitdagi o'zgarishlar bilan ham izohlanadi. Ijtimoiy-psixologik omillar o'smirning ruhiy dunyosini shakllantiruvchi asosiy karkas bo'lib, ulardagi har qanday disfunktsiya xulq-atvorning turli shakllarda buzilishiga olib keladi.

Muammoning dolzarbligi. Affektiv buzilishlarning shakllanishida oiladagi emotsional iqlim, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar va maktabdagi ijtimoiy moslashuv darajasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy

nizolar yoki ijtimoiy yakkalanish o'smirlarda nafaqat kayfiyatning tushishiga, balki destruktiv xulq-atvor, agressiya va ijtimoiy normalarga qarshi chiqish kabi reaksiyalarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Ushbu muammoni o'rganish o'smirlarning ijtimoiy adaptatsiyasini yaxshilash va ruhiy salomatligini saqlashda strategik ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'smirlarda affektiv buzilishlarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash va ushbu buzilishlarning o'smir xulq-atvor modellariga ta'sirini klinik-psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Omillarni aniqlash: O'smirlarda affektiv sohaning buzilishiga sabab bo'luvchi asosiy ijtimoiy-psixologik determinantalarni (oilaviy, maktab, tengdoshlar muhiti) tabaqalashtirish;
2. Xulq-atvor tahlili: Affektiv buzilishlar natijasida o'smir xulq-atvorida yuzaga keladigan o'zgarishlar va ularning ijtimoiy oqibatlarini baholash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'smirlarda affektiv buzilishlarning shakllanishi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab tadqiqotlarning markazida turadi. Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy o'smirlik davridagi "ijtimoiy rivojlanish vaziyatini" shaxsning emotsional barqarorligini belgilovchi asosiy mexanizm sifatida ko'rsatib o'tgan. Zamonaviy tadqiqotlarda, xususan, X.I. Karimovning ishlarida oilaviy nizolar va ota-onalar bilan emotsional aloqaning yo'qligi o'smirlarda affektiv labillikni (kayfiyat beqarorligini) keltirib chiqaruvchi birlamchi faktor sifatida tahlil qilinadi.

Xalqaro miqyosda A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi affektiv buzilishlar va xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, o'smir o'z atrofidagi ijtimoiy muhitdan agressiv yoki depressiv xulq-atvor modellarini "nusxalashi" mumkin, bu esa klinik amaliyotda affektiv dinamikaning murakkablashishiga olib keladi. Shuningdek, so'nggi yillardagi izlanishlar maktabdagi "bulling" va ijtimoiy tarmoqlardagi izolyatsiyaning o'smir psixikasiga salbiy ta'sirini ilmiy asoslab bermoqda.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot obyekti sifatida affektiv buzilishlar kuzatilgan o'smirlar va ularning ijtimoiy-psixologik muhiti tanlab olindi. Maqolada qo'yilgan vazifalarni hal qilishda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

Sotsial-psixologik diagnostika: Oila muhiti va o'smir o'rtasidagi munosabatlarni baholash uchun maxsus testlar va anketa so'rovnomalari natijalari tahlil qilindi.

Klinik-anamnestik metod: O'smirlarning hayotiy sharoitlari va affektiv buzilishlarning boshlanishiga turtki bo'lgan tashqi stressorlar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqadorligi o'rganildi.

Qiyosiy tahlil: Affektiv buzilishlarning shakllanish darajasi turli ijtimoiy guruhlardagi (to'liq va noto'liq oilalar, ijtimoiy faol va passiv muhit) o'smirlar misolida qiyoslandi.

NATIJALAR

Ijtimoiy omillarning affektiv buzilishlar shakllanishidagi salmog'i:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlarda affektiv buzilishlarning yuzaga kelishi bevosita ular yashayotgan mikrosotsial muhitning destruktiv xususiyatlari bilan bog'liq. O'smirlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar va klinik suhbatlar natijasida affektiv holatga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillar quyidagi jadvalda tizimlashtirildi.

1-jadval.

Affektiv buzilishlarga sabab bo'luvchi ijtimoiy-psixologik omillar taqsimoti (n=100)

Ijtimoiy-psixologik omillar	Ta'sir darajasi (%)	Xulq-atvordagi asosiy o'zgarishlar
Oila ichidagi surunkali nizolar	62%	Yuqori xavotirlanish, agressiv reaksiya
Tengdoshlar tomonidan rad etilish (bulling)	48%	Ijtimoiy fobiya, o'ziga nisbatan ishonchsizlik
Ota-ona bilan emotsional aloqaning yo'qligi	56%	Depressiv tushkunlik, yolg'izlik hissi
O'quv jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar	34%	Motivatsiyaning pasayishi, apatiya

Affektiv buzilishlarning xulq-atvor modellariga ta'siri: Tadqiqot davomida affektiv buzilishlar va o'smir xulq-atvori o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik aniqlandi. Affektiv sohada beqarorlik o'smirlarning 70 foizida destruktiv xulq-atvor shakllarida namoyon bo'lishi kuzatildi.

Ushbu diagramma ma'lumotlariga ko'ra, affektiv buzilishlarning dinamikasi o'smirning xulq-atvorini "passiv-depressiv" yoki "aktiv-destruktiv" yo'nalishlarga burib yuboradi. Noto'liq yoki nizoli oilalarda voyaga yetayotgan o'smirlarda affektiv buzilishlar ko'pincha tashqi agressiya va huquqbuzarlikka moyillik bilan kechishi aniqlandi. Aksincha, maktab muhitida tazyiqqa uchragan o'smirlarda ko'proq ijtimoiy izolyatsiya va o'z-o'ziga zarar yetkazish (self-harm) holatlari ustunlik qilishi kuzatildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, o'smirlarda affektiv buzilishlarning shakllanishi faqatgina ichki psixologik jarayon emas, balki tashqi ijtimoiy stressorlarga nisbatan adaptiv reaksiyadir. Oila ichidagi nizolarning yuqori ko'rsatkichi (62%) shuni ko'rsatadiki, oila o'smir uchun asosiy "himoya zonasi" vazifasini yo'qotganda, affektiv sohada barqarorlik buziladi. Bu holat A. Bandura nazariyasidagi "ijtimoiy determinizm" g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi, ya'ni o'smir o'z emotsional reaksiyalarini atrof-muhitdagi destruktiv modellar asosida shakllantiradi. Muhokama qilinayotgan

natijalar affektiv buzilishlarning xulq-atvorga ta'siri bo'yicha ikki xil yo'nalishni ko'rsatdi. Birinchidan, ota-onasi bilan emotsional yaqinligi bo'lmagan o'smirlarda affektiv buzilishlar ko'proq autizatsiya (o'ziga yopilib olish) va tushkunlik ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, tashqi ijtimoiy tazyiq (bulling) sharoitida qolgan o'smirlarda affektiv soha "reaktiv agressiya" shakliga o'tadi. Ushbu transformatsiya klinik amaliyotda o'smirlar xulq-atvorini noto'g'ri talqin qilish xavfini tug'diradi, chunki ko'pincha depressiya agressivlik maskasi ostida yashirinadi. Tengdoshlar tomonidan rad etilishning affektiv holatga ta'siri (48%) o'smirlik davridagi "guruhga mansublik" ehtiyojining naqadar yuqori ekanligini ko'rsatadi. Ijtimoiy izolyatsiya o'smirda o'ziga nisbatan pessimistik kognitiv sxemalarning shakllanishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida nafaqat kayfiyatning pasayishiga, balki o'smirning o'quv faoliyati va ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, affektiv buzilishlarni korreksiya qilishda ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirmasdan turib, turg'un natijaga erishish qiyin.

XULOSA

O'smirlarda affektiv buzilishlar shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillarning o'rnini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot quyidagi tizimli xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

Birinchidan, o'smirlik davridagi emotsional beqarorlik va affektiv og'ishlar aksariyat hollarda mikrosotsial muhitdagi disfunksiyalarning natijasidir. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oiladagi surunkali nizolar (62%) va ota-ona bilan emotsional yaqinlikning yo'qligi (56%) o'smir ruhiyati uchun asosiy stressogen omillar hisoblanadi. Mazkur omillar ta'sirida shakllangan affektiv buzilishlar shunchaki vaqtinchalik holat emas, balki shaxs rivojlanishini deformatsiyaga uchratuvchi chuqur psixologik jarayondir.

Ikkinchidan, affektiv buzilishlar o'smir xulq-atvorining strukturaviy o'zgarishiga olib keladi. Tadqiqot natijalari affektiv sohadagi muammolar ko'pincha "reaktiv agressiya" yoki "ijtimoiy izolyatsiya" ko'rinishida tashqi dunyoga proyeksiyalanishini isbotladi. Xususan, tashqi ijtimoiy tazyiq (bulling) sharoitida affektiv buzilishlar ko'proq xavotir va tushkunlikni keltirib chiqarsa, oilaviy nizolar sharoitida destruktiv va deviant xulq-atvor modellarining shakllanishiga turtki bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda affektiv buzilishlarni korreksiya qilish va ularning salbiy xulq-atvor oqibatlarini bartaraf etish uchun faqatgina individual yondashuv yetarli emas. Bu jarayonda oilaviy tizimni sog'lomlashtirish, maktab muhitida ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash va o'smirning ijtimoiy adaptatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks profilaktik choralar tizimini yo'lga qo'yish strategik ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bandura, A. (2022). *Social Learning Theory and Adolescent Behavior*. Prentice-Hall Academic.

2. Beck, A. T., & Alford, B. A. (2022). *Depression: Causes and Treatment*. University of Pennsylvania Press.
3. Ivanov, A. V. (2025). *Klinik psixologiyaning zamonaviy muammolari: O'smirlik davri affektiv buzilishlari*. Fan.
4. Karimov, X. I. (2023). *Psixik salomatlik va o'smirlik inqirozi*. Tibbiyot nashriyoti.
5. Nurmatov, N. N. (2024). *Tibbiy psixologiya va psixodiagnostika metodlari*. Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot.
6. Rogers, C. R. (2023). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Houghton Mifflin.
7. Usmonova, M. N. (2024). O'smirlar psixologiyasida affektiv soha tadqiqi. *Psixologiya jurnali*, (2), 12-19.
8. World Health Organization. (2024). *Adolescent mental health*. WHO Press. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>
9. World Psychiatry Association. (2024). *Global Trends in Adolescent Mental Health*. Oxford University Press.